

ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΙ ΚΑΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΗ

Νικόλαος Δ. Λοΐζος, Διδάκτορας Κοινωνικών Επιστημών, Προϊστάμενος Τμήματος Πληθυσμού και Απασχόλησης Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας

1. Οι Δημογραφικές Εξελίξεις στην Ευρώπη

Όλες οι χώρες της Ευρώπης, αλλά ιδιαίτερα θέβαια τα δώδεκα κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Κοινότητας (Ε.Κ.), παρουσιάζουν μια ομοιομορφία στην πληθυσμιακή τους εξέλιξη, τουλάχιστο μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Η ομοιομορφία αυτή μπορεί να συνοψισθεί σε ένα και μόνο θεμελιακό γεγονός: στην όλο και μεγαλύτερη γήρανση του πληθυσμού της Ευρώπης. Αυτή δε τη γήρανση πρέπει να τη θεωρήσουμε σαν ένα χαρακτηριστικό του συνόλου "της πυραμίδας των ηλικιών" και όχι μόνο σαν αύξηση του αριθμού των ηλικιωμένων.

Η αύξηση του μέσου όρου ηλικίας είναι σήμερα της τάξης του ενός χρόνου κάθε τρία χρόνια στα κράτη-μέλη, ενώ η διάρκεια ζωής (που οι δημογράφοι υπολογίζουν με την προσδοκία ζωής κατά τη γέννηση) δεν αυξάνεται παρά ένα χρόνο κάθε έξι χρόνια. Συγκεκριμένα, ο μέσος όρος ηλικίας που ήταν το 1970 32,0 χρόνια και το 1990 35,0 θα είναι το 2025 43,9 χρόνια, ενώ η διάρκεια ζωής αυξήθηκε από την ηλικία των 67,3 χρόνων (άνδρες) και 72,7 (γυναίκες) το 1960, σε 72,0 και 78,6 χρόνια (αντίστοιχα) το 1988. Το δε ποσοστό των ηλικιωμένων πάνω από 75 χρόνων που ήταν το 3,6% του συνολικού πληθυσμού της Ε.Κ. το 1960 και 6,3% το 1990 θα είναι το 2025 9,5%.

Το ενδιαφέρον αυτό φαινόμενο που ονομάζεται "γήρανση ευρωπαϊκού τύπου" (*vieillessement a l'européenne*) έχει τα συγκεκριμένα αίτια του και επίσης τις συγκεκριμένες επιπτώσεις του, αίτια και επιπτώσεις που θα έπρεπε να εξετάσουμε έστω συνοπτικά εδώ στην εισαγωγή, για να μπορέσουμε να κατανοήσουμε και να προτείνουμε τη δημογραφική πολιτική, τόσο στο επίπεδο της Ευρώπης, όσο και στο επίπεδο της χώρας μας.

1.1. Τα αίτια αυτής της γήρανσης είναι κυρίως τρία:

1.1.1. "η έκρηξη των γεννήσεων" (το λεγόμενο *baby-boom*) ή η υπεργεννητικότητα του μεταπολέμου και συγκεκριμένα των χρόνων 1945 έως 1965,

1.1.2. η αυξανόμενη επιμήκυνση της διάρκειας ζωής, οφειλόμενη πρωταρχικά στις προόδους της ιατρικής, όπως επίσης και στη βελτίωση των συνθηκών ζωής, αλλά και εργασίας,

1.1.3. η μείωση της γονιμότητας που εκδηλώνεται σχεδόν ταυτόχρονα σε όλες τις χώρες της Δυτικής Ευρώπης στις αρχές ή στα μέσα της δεκαετίας του 1960 και που "στενεύει" δραστικά τη βάση της πυραμίδας των ηλικιών. Βαθύτερη, αν όχι και μοναδική, αιτία αυτής της μείωσης ήταν η ουσιαστική μεταμόρφωση των οικογενειακών δομών, που ονομάστηκε και "δεύτερη δημογραφική μεταβατική περίοδος" (*seconde transition démographique*).

1.1.1. Αναλυτικότερα η έκρηξη των γεννήσεων της περιόδου 1945-1965 οφείλεται σε μια σειρά ποικίλων αιτιών, που ξεκινούν από την ψυχολογική ευφορία λόγω του τέλους του πολέμου, την αύξηση των γάμων, την επέκταση των οικογενειακών πολιτικών, όπως στη Γαλλία, το Βέλγιο κ.λπ. Τελειώνοντας το 1965 η εκτεταμένη αυτή περίοδος, κλείνει και η "πρώτη δημογραφική μεταβατική περίοδος" (*première transition démographique*).

Αυτό που είναι πολύ ενδιαφέρον να παρατηρήσουμε είναι ότι υπάρχουν τόσο έντονες διαφορές ανάμεσα στα κράτη-μέλη της Ε.Κ. που απαιτούν επι μέρους έρευνες και μια ταξινόμηση. Μια κάποια πρόταση θα παρουσίαζε τέσσερις κατηγορίες.

111.1 Πρώτα η Γερμανία και η Δανία, που η έκρηξη των γεννήσεων δεν είναι τόσο έντονη μεταξύ 1945 και 1950, ενώ αντίθετα είναι για μεν τη Γερμανία μεγάλη πριν από τον πόλεμο και μετά το 1950 - αλλά τότε λόγω της μαζικής μετανάστευσης, για δε τη Δανία παρατηρούμε μια πρόωρη έκρηξη γεννήσεων ήδη από το 1943.

111.2 Σε μια δεύτερη κατηγορία κατατάσσουμε το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο, την Ολλανδία και τη Γαλλία που παρουσιάζουν και την κλασική εμφάνιση της έκρηξης, μόνο που η Γαλλία έχει την πιο μακρά περίοδο μέχρι το 1974 και η Ολλανδία τις πιο έντονες αντιθέσεις γεννητικότητας, τόσο το 1945 όσο και το 1965.

111.3. Η Αγγλία και η Ιταλία έχουν μια κανονικότερη εκδήλωση της έκρηξης, ιδίως κατά τη δεκαπενταετία που βρίσκεται γύρω από την αιχμή του 1965, έτσι που η σχετική αύξηση να γίνει αισθητότερη αργότερα.

111.4. Τέλος, οι πυραμίδες ηλικιών της Ισπανίας, της Πορτογαλίας και της Ιρλανδίας είναι σήμερα οι πιο κανονικές της Ε.Κ. Αρα σε αυτές τις τρεις χώρες η γήρανση θα γίνει πολύ πιο αργά. Σε αυτή την κατηγορία θα μπορούσαμε να κατατάξουμε και την Ελλάδα, αν και έχει μεταπτώσεις μεταξύ 1945 και 1975 και μια γονιμότητα πιο χαμηλή.

1.1.2. Η ολοένα αυξανόμενη επιμήκυνση της διάρκειας ζωής θέτει τρία ειδικότερα προβλήματα, που είναι:

112.1. Η κάλυψη των ποικιλόμορφων αναγκών των όλο και περισσότερων ατόμων της τέταρτης ηλικίας: προς το 2025 ένας στους δέκα κατοίκους της Ε.Κ. θα μπορούσε να ξεπεράσει την ηλικία των 75 χρόνων.

112.2. Η ανισότητα προσδοκίας ζωής μεταξύ ανδρών και γυναικών, δεδομένου ότι οι γυναίκες ζουν 5 έως 7 χρόνια περισσότερο από τους άνδρες. Το φαινόμενο αυτό, αν και κοινό σε όλη την Ε.Κ., είναι πιο έντονο στη Γαλλία, την Ιταλία, το Λουξεμβούργο και την Πορτογαλία και δημιουργεί με τη σειρά του τη μοναξιά, την εξάρτηση και τον κοινωνικό αποκλεισμό των ηλικιωμένων γυναικών. Η επιδείνωση κάποιων όψεων της μεγάλης φτώχειας (*grande pauvreté*) βρίσκει εδώ μια από τις πηγές της.

112.3. Η πολυάριθμη και κυρίως δυναμική παρουσία της τρίτης ηλικίας (*troisième âge*) ή "των ανοξειδωτων γενιών" (*generations inoxydables*), δηλαδή των ατόμων μεταξύ 65 και 75 ή και 80 χρόνων, που σε μια πρώτη φάση - δεδομένου ότι διαθέτουν κάποια υγεία, σχετικά οικονομικά μέσα και σίγουρο ελεύθερο χρόνο - κατευθύνονται και (υπερ)καταναλώνουν τουρισμό και ψυχαγωγία. Πώς, όμως, θα εξακολουθούν να συμπεριφέρονται τα επόμενα χρόνια; -

1.1.3. Η σημαντική μείωση της γονιμότητας αρθρώνεται άμεσα με το κατευθείαν αίτιό της, δηλαδή τη βαθειά μεταμόρφωση των οικογενειακών δομών. Πράγματι η γονιμότητα που ήταν στο επίπεδο του 2,63 παιδιών κατά γυναίκα το 1960 στην Ε.Κ. έπεσε στο 1,60 το 1988.

Αυτή η "δεύτερη δημογραφική μεταβατική περίοδος" χαρακτηρίζεται από τον Ολλανδό Dirk Van de Kaa από μια τετραμερή εξέλιξη, που είναι η μετάβαση:

α) από τη χρυσή εποχή του γάμου προς την αυγή της συμβίωσης,
 β) από τον καιρό του παιδιού-βασιλιά σε εκείνον του ζεύγους-βασιλιά με παιδί,
 γ) από την προληπτική αντιούλληψη στην επιλογή της σύλληψης ως προσωπικής εκπλήρωσης,

δ) από ένα μοναδικό πρότυπο (μοντέλο) στην ποικιλία των μορφών των οικογενειών και των νοικοκυριών.

Χαρακτηριστικό είναι ότι πάνω από 50% των νοικοκυριών είναι μόνο των δύο ή και του ενός ατόμου σε επτά χώρες της Ε.Κ., δηλαδή στο Βέλγιο, τη Δανία, τη Γερμανία, τη Γαλλία, το Λουξεμβούργο, την Ολλανδία και την Αγγλία. Στην Ευρώπη και ιδιαίτερα στο βορρά της "το ζευγάρι με παιδιά" είναι πλέον σαφώς μειονότητα!

Προσπαθώντας να βρουν οι δημογράφοι, αλλά και οι άλλοι κοινωνικοί επιστήμονες, τις βαθύτερες αιτίες αυτών των αλλαγών, μοιάζουν να συμπίπτουν σε μια φιλοσοφική (και ίσως και κοινωνιολογική) ερμηνεία. Φυσικά και οι άλλες επί μέρους ερμηνείες και αίτια παίζουν το ρόλο τους, δηλαδή η δίψα για ευημερία, η εργασία των γυναικών, η επιμήκυνση της εκπαίδευσης, η αστυφιλία, η ανεργία και το πρόοκαιρο των πρώτων απασχολήσεων, η μη προσαρμοστικότητα της κατοικίας κ.λ.π. Αλλά η φιλοσοφική ερμηνεία έχει πάντα την ικανότητα και τη γοητεία να συλλαμβάνει την καθολικότητα αυτών των κινήσεων στο σύνολο της Ευρώπης και να κατανοεί χώρες πολύ διαφορετικές μεταξύ τους όπως η Ιρλανδία και η Δανία, η Ιταλία και η Ολλανδία... Η ερμηνεία αυτή αναφέρεται στη βαθιά κίνηση των αξιών, που τείνουν να μεγιστοποιήσουν τη θέση του ατόμου και της προσωπικής του ανάπτυξης, απέναντι στην κοινωνία. Συγκεκριμενοποιήθηκε, λοιπόν, πρώτα σε μια αμφισβήτηση του ρόλου του ατόμου στο πρωταρχικό κοινωνικό κύτταρο, που είναι η οικογένεια. Ετσι η οικογένεια και οι δεσμοί της έπαψαν να είναι αντικειμενικά δεδομένα και έγιναν υποκειμενικές σκοπιμότητες.

1.2. Εξετάσαμε ήδη τη γήρανση ευρωπαϊκού τύπου και τα κυριότερα αίτια της. Πριν, όμως, διατυπώσουμε τις προτάσεις για μια κατά κυριολεξία δημογραφική πολιτική, χρήσιμο, αν όχι απαραίτητο, είναι να αναφέρουμε και κάποιες χαρακτηριστικές επιπτώσεις της. Βέβαια οι επιπτώσεις των πληθυσμιακών κινήσεων είναι πάμπολλες, σχεδόν καθολικές, σε μια κοινωνία. Εδώ, όμως, θα περιορισθούμε αναγκαστικά και για λόγους αυτονότητος, σε πολύ λίγες, ενδεικτικές επιπτώσεις, που κυρίως υπογραμμίζονται σε πανευρωπαϊκό επίπεδο από τις αρμόδιες υπηρεσίες της Ε.Κ. (π.χ. La Cellule de Prospective de la Commission).

Οι επιπτώσεις αυτές θα μπορούσαν να καταταγούν σε τρεις κατηγορίες: οικονομικές, κοινωνικές και εθνικές.

1.2.1. Οι οικονομικές επιπτώσεις αποτελούν αναμφισβήτητα αυτές που αναγνωρίζονται και αναφέρονται από όλα τα κράτη-μέλη και αυτές που μπορούν να αποδειχθούν με ακριβείς μεθόδους. Μεταξύ τους ξεχωρίζουν η κρίση των κοινωνικών ασφαλίσεων, η αύξηση των δημοσίων δαπανών, η αναστάτωση των δομών της απασχόλησης.

121.1. Η περισσότερο οφθαλμοφανής επίπτωση είναι η δημιουργούμενη κρίση των κοινωνικών ασφαλίσεων και της κοινωνικής προστασίας γενικότερα. Αν είχαμε απλά μια κίνηση ομαλής και αργής γήρανσης η κοινωνική προστασία θα μπορούσε να αντιμετωπισθεί με παραδοσιακούς μηχανισμούς προσαρμογής. Αλλά η έκρηξη των γεννήσεων του 1945-1965 ανέτρεψε κάθε τακτική. Το ποσοστό εξάρτησης-σχέσης των πάνω από 65 χρόνων ατόμων προς τον - κατά τεκμήριο - ενεργό - πληθυσμό 15 έως 64 χρόνων, ενώ ήταν στο σύνολο της Ε.Κ., το 1960 16,0% και το 1988 21,0%, θα είναι το 2020 29,2% και το 2040 38,8%. Βέβαια θα υπάρξουν και εδώ κάποιες εθνικογεωγραφικές διαφορές όπως π.χ. το ότι ο ευρωπαϊκός βορράς (κυρίως Βέλγιο, Δανία, Γαλλία, Ολλανδία) θα παρουσιάσει την επιτάχυνση του ποσοστού εξάρτησης ήδη από το 2010, ενώ ο νότος (Ιταλία, Ελλάδα, Ισπανία, Πορτογαλία) θα την υποστεί μετά το 2020.

Πάντως η έκταση του φαινομένου είναι παρόμοια και παρατηρούμε πως σε διάστημα είκοσι χρόνων οι τάξεις των συνταξιούχων αυξήθηκαν, σε σχέση με τον ενεργό πληθυσμό, κατά 50%. Γεγονός που θα μπορούσε να μεταφραστεί και σε μια θεωρητική αύξηση των εισφορών κοινωνικής ασφάλισης κατά 50%.

121.2. Άλλη σοβαρή επίπτωση της γήρανσης είναι η αύξηση των δημόσιων δαπανών, ιδιαίτερα σε τέσσερις κατηγορίες τους: γηρατειά, οικογένεια, υγεία και εκπαίδευση.

1.2.2. Μεταξύ των καθαρά κοινωνικών επιπτώσεων της γήρανσης του πληθυσμού έχουμε το γεγονός του φόβου ότι μια κοινωνία με μεγάλο ποσοστό ή και με πλειοψηφία ηλικιωμένων και με υπερεκπροσώπηση τους στα όργανα εξουσίας και σε όλο το φάσμα της πολιτικής και κοινωνικής ζωής του τόπου δεν μπορεί παρά να είναι δύσκαμπτη, διστακτική στην ανάληψη πρωτοβουλιών, με φυσική και πνευματική αδυναμία δράσης.

1.2.3. Τέλος, ας προσθέσουμε και τις εθνικές λεγόμενες επιπτώσεις, όπου περιλαμβάνονται τα ειδικά προβλήματα που δημιουργούνται σε κάποια κράτη ή και σε κάποιες περιοχές τους και έχουν σχέση με την εθνική κυριαρχία και την άμυνά τους. Μικρό παράδειγμα η κρισιμότητα της μείωσης της γονιμότητας στα νησιά μας του Ανατολικού Αιγαίου. Επίσης στη Θράκη, όπου η μουσουλμανική μειονότητα έχει 40% υψηλότερη γονιμότητα από το χριστιανικό πληθυσμό και τείνει να καταστεί πλειονότητα στην ευαίσθητη αυτή περιοχή.

2. Η Δημογραφική Πολιτική στην Ευρώπη

2.0. Το ερώτημα που ξεπηδάει αυτόματα μετά από τις παραπάνω αναμφισβήτητες εξελίξεις (με τα αίτια και τις επιπτώσεις τους), εξελίξεις που δεν είναι καθόλου ευχάριστες, είναι το πώς τις αντιμετωπίζει η Ευρώπη και ειδικά η Ε.Κ. Και συγκεκριμένα : Υπάρχει κάποιος συλλογικός ή και κοινός σχεδιασμός δράσης;

Η απάντηση δεν θα μπορούσε να είναι απόλυτα σαφής. Πάντως μπορούμε να πούμε, ήδη από την αρχή, ότι δεν υπάρχει αυτή τη στιγμή μία διαμορφωμένη δημογραφική πολιτική, που να είναι ενιαία ή κοινή. Υπάρχει βέβαια μια κοινοτική ευαισθησία που ακόμα είναι στο ξεκίνημα και στη φάση της διατύπωσης. Οι κυριότερες απτίες της μη ακόμα ενιαίας πολιτικής φαίνεται να είναι τρεις :

2.0.1. Πρώτα από όλα είναι το γεγονός ότι υπάρχουν, στα δώδεκα κράτη-μέλη, διαφορετικοί βαθμοί οξύτητας και του ίδιου προβλήματος και των προβληματισμών και του εκδηλούμενου ενδιαφέροντος. Υπάρχουν κράτη που δεν ενδιαφέρονται, όπως π.χ. η Ολλανδία, ίσως γιατί η έκρηξη των γεννήσεων το 1945 και το 1965 ήταν οι πιο έντονες. Υπάρχουν κράτη που είναι αδιάφορα, όπως π.χ. η Γερμανία, είτε γιατί προτάσσει την οικονομία της, που ευημερεί, είτε γιατί μετά την ενοποίηση θελτίωσε αισθητά τη δημογραφική της κατάσταση. Τέλος υπάρχουν κράτη που ενδιαφέρονται έντονα, όπως η Γαλλία, που αναπτύσσει και την πιο μεγάλη δραστηριότητα στο εθνικό της, αλλά και στο κοινοτικό επίπεδο. Η χώρα μας θα μπορούσε να καταταγεί σε αυτή την τρίτη κατηγορία του ενεργού ενδιαφέροντος.

2.0.2. Άλλος λόγος είναι η σχετικά πρόσφατη - συγκεκριμένα περί το 1989 - εκδήλωση ενδιαφέροντος και όποιας κινητοποίησης, από μέρους των περισσότερων κρατών - μελών. Δηλαδή δεν είναι μόνο οι ποικίλοι βαθμοί ενδιαφέροντος, αλλά και το χρονικά τελευταίο του ενδιαφέροντος. Γι' αυτή τη χρονική υστέρηση υπάρχουν αρκετοί και αυτονόητοι λόγοι : π.χ. η απασχόληση μέχρι σήμερα της Ε.Κ. με καίρια και επείγοντα θέματά της, όπως η αγροτική πολιτική, η περιφερειακή ανάπτυξη, η νομοματική ένωση κ.λπ. Χρειάστηκε το ζωηρό ενδιαφέρον και η επιμονή λίγων χωρών, όπως της Γαλλίας, για να αρχίσουν να διαμορφώνονται κάποιες συλλογικές σκέψεις και ίσως και δράσεις.

2.0.3. Ένας τρίτος, και τελευταίος, λόγος της μη κοινής δημογραφικής πολιτικής είναι η συνάρτηση της πολιτικής αυτής με άλλες κοινοτικές. Ο συνδυασμός αυτός είναι και αρνητικός και θετικός, με την έννοια ότι η δημογραφία είτε (αρνητική έννοια) υπερκαλύπτεται

από όλες τις άλλες πολιτικές ή έστω αποτελεί υποδιαίρεσεις τους, είτε (θετική έννοια) μαθητεύει και αναπτύσσεται κοντά τους, έως ότου αυτονομηθεί οριστικά.

Οι άλλες κοινοτικές (ή και μόνο εθνικές) πολιτικές που υπερκαλύπτουν ή υποκαθιστούν για την ώρα τη δημογραφική, είναι :α) η κοινωνική πολιτική, που είναι ιδιαίτερα πολύ έντονη - και αποτελεσματική ! - στην Αγγλία και στη Σουηδία, β) η οικονομική πολιτική και συγκεκριμένα τα θέματα της ανάπτυξης, της απασχόλησης, της κατανάλωσης γ) η περιφερειακή πολιτική και ανάπτυξη σε συνδυασμό με θέματα μετανάστευσης, παλιννόστησης (και μάλιστα συνταξιούχων) κ.λπ.

Πάντως ήδη από τώρα, και ακόμη περισσότερο όταν διαμορφωθεί πλήρως μία κοινή και ενιαία δημογραφική πολιτική, τρεις είναι οι μεγάλοι τομείς, όπου θα επενέβαινε. Με τρεις λέξεις οι τομείς αυτοί είναι : η ποιότητα, η ποσότητα και η κατανομή του πληθυσμού. Αναλυτικότερα ο πρώτος τομέας περιορίζεται στον ήδη υπάρχοντα πληθυσμό και τον θεωρεί κατά κάποιο τρόπο σαν *status quo*, και εσπάζει τις προσπάθειές του στη βελτίωση των σχέσεων των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων. Ο δεύτερος τομέας στοχεύει στην καθαρά ποσοτική αύξηση του πληθυσμού, κυρίως με την τόνωση της γονιμότητας. Και ο τρίτος τομέας έχει ως έργο την κατανομή του πληθυσμού, τη ρύθμιση της μεταναστευτικής κίνησης.

2.1. Απ' τους πρώτους στόχους της Ε.Κ είναι η αντιμετώπιση της ήδη υπάρχουσας και διαρκώς εκτεινόμενης πληθυσμιακής γήρανσης. Ο βασικός, θα λέγαμε, τρόπος που η Ε.Κ σκοπεύει να χρησιμοποιήσει είναι η μεγάλη, και ταυτόχρονα λεπτή, προσπάθεια του συμβιβασμού και της συνεργασίας των γενεών αλλά και των (ομάδων) ηλικιών, ιδιαίτερα μάλιστα των μεγάλων (3η και 4η ηλικία) και των μικρών (μέχρι 15 χρόνων).

Τα ιδιαίτερα θέματα και οι ιδιαίτερες μέθοδοι, που υπάρχει σχεδιασμός να χρησιμοποιηθούν, είναι : η αναδιάρθρωση των κοινωνικών δαπανών, η προσαρμογή των συνθηκών εργασίας και η χωροταξική ανακατανομή.

2.1.1. Οι κοινωνικές δαπάνες θα είναι - όπως άλλωστε το διαπιστώσαμε - αναμφίβολα αυξανόμενες, μέχρι και 50% τα επόμενα 20 χρόνια. Αρα απαιτείται, και κατά τρόπο επείγοντα, μια αντιμετώπιση αυτής της κάθετης αύξησης και μάλιστα με τρεις κύριους τρόπους :

211.1. Πρώτα με την αύξηση των εισοφορών των εργαζομένων, πράγμα που είναι ίσως το πιο απλό, αλλά μπορεί να έχει κοινωνικό και πολιτικό κόστος για αρκετές κυβερνήσεις.

211.2. Ένας δεύτερος τρόπος είναι η πραγματική αύξηση της παραγωγικότητας του ενεργού πληθυσμού, ώστε να ελαφρύνει τις επιβαρύνσεις του μη ενεργού πληθυσμού.

211.3. Και ένας τρίτος, και όχι μόνο οικονομικός τρόπος, είναι η ενεργοποίηση των συνταξιούχων, δηλαδή η ολιγόωρη και αυτόβουλη απασχόλησή τους με βοηθητικά έργα στα πλαίσια της τοπικής αυτοδιοίκησης, της διαρκούς επιμόρφωσης, της φύλαξης των παιδιών, της υποστήριξης των μεγαλύτερων ηλικιών.

2.1.2. Σοβαρή συμβολή στο συμβιβασμό των ηλικιών και στην ανακούφιση της πληθυσμιακής γήρανσης θα είναι και τα πάμπολλα μέτρα που σχεδιάζονται για την προσαρμογή των συνθηκών εργασίας, έτσι που ο ενεργός πληθυσμός να δεχθεί ηπιότερα τα βάρη των συνταξιούχων και των μεγάλων ηλικιών. Ενδεικτικά αναφέρουμε την καθιέρωση, και παραπέρα διευκόλυνση, απ' την Ε.Κ της ελεύθερης διακίνησης των εργαζομένων, την εναρμόνιση του συμβολαίου εργασίας, τη μεγαλύτερη ελαστικότητα και προσαρμοστικότητα των ωραρίων, την επανεξέταση της σημασίας του ιεραρχικού προτύπου των επιχειρήσεων και των (δημοσίων) διοικήσεων κ.λπ.

2.1.3. Τέλος, ένα άλλο θέμα δράσης της Ε.Κ είναι η χωροταξική ανακατανομή του πληθυσμού και ιδιαίτερα του μη ενεργού, των συνταξιούχων. Έχει καταγραφεί πως οι συνταξιούχοι, που πριν από χρόνια είχαν μετακινηθεί (με εσωτερική ή και εξωτερική μετανάστευση) σ' αναζήτηση (καλύτερης) απασχόλησης επιστρέφουν, με τη λήψη της

1.2.2. Μεταξύ των καθαρά κοινωνικών επιπτώσεων της γήρανσης του πληθυσμού έχουμε το γεγονός του φόβου ότι μια κοινωνία με μεγάλο ποσοστό ή και με πλειοψηφία ηλικιωμένων και με υπερεκπροσώπηση τους στα όργανα εξουσίας και σε όλο το φάσμα της πολιτικής και κοινωνικής ζωής του τόπου δεν μπορεί παρά να είναι δύσκαμπτη, διστακτική στην ανάληψη πρωτοβουλιών, με φυσική και πνευματική αδυναμία δράσης.

1.2.3. Τέλος, ας προσθέσουμε και τις εθνικές λεγόμενες επιπτώσεις, όπου περιλαμβάνονται τα ειδικά προβλήματα που δημιουργούνται σε κάποια κράτη ή και σε κάποιες περιοχές τους και έχουν σχέση με την εθνική κυριαρχία και την άμυνά τους. Μικρό παράδειγμα η κρισιμότητα της μείωσης της γονιμότητας στα νησιά μας του Ανατολικού Αιγαίου. Επίσης στη Θράκη, όπου η μουσουλμανική μειονότητα έχει 40% υψηλότερη γονιμότητα από το χριστιανικό πληθυσμό και τείνει να καταστεί πλειονότητα στην ευαίσθητη αυτή περιοχή.

2. Η Δημογραφική Πολιτική στην Ευρώπη

2.0. Το ερώτημα που ξεπηδάει αυτόματα μετά από τις παραπάνω αναμφισβήτητες εξελίξεις (με τα αίτια και τις επιπτώσεις τους), εξελίξεις που δεν είναι καθόλου ευχάριστες, είναι το πώς τις αντιμετωπίζει η Ευρώπη και ειδικά η Ε.Κ. Και συγκεκριμένα : Υπάρχει κάποιος συλλογικός ή και κοινός σχεδιασμός δράσης;

Η απάντηση δεν θα μπορούσε να είναι απόλυτα σαφής. Πάντως μπορούμε να πούμε, ήδη από την αρχή, ότι δεν υπάρχει αυτή τη στιγμή μία διαμορφωμένη δημογραφική πολιτική, που να είναι ενιαία ή κοινή. Υπάρχει θέβαια μια κοινοτική ευαισθησία που ακόμα είναι στο ξεκίνημα και στη φάση της διατύπωσης. Οι κυριότερες αιτίες της μη ακόμα ενιαίας πολιτικής φαίνεται να είναι τρεις :

2.0.1. Πρώτα από όλα είναι το γεγονός ότι υπάρχουν, στα δώδεκα κράτη-μέλη, διαφορετικοί βαθμοί οξύτητας και του ίδιου προβλήματος και των προβληματισμών και του εκδηλούμενου ενδιαφέροντος. Υπάρχουν κράτη που δεν ενδιαφέρονται, όπως π.χ. η Ολλανδία, ίσως γιατί η έκρηξη των γεννήσεων το 1945 και το 1965 ήταν οι πιο έντονες. Υπάρχουν κράτη που είναι αδιάφορα, όπως π.χ. η Γερμανία, είτε γιατί προτάσσει την οικονομία της, που ευημερεί, είτε γιατί μετά την ενοποίηση θελτίωσε αισθητά τη δημογραφική της κατάσταση. Τέλος υπάρχουν κράτη που ενδιαφέρονται έντονα, όπως η Γαλλία, που αναπτύσσει και την πιο μεγάλη δραστηριότητα στο εθνικό της, αλλά και στο κοινοτικό επίπεδο. Η χώρα μας θα μπορούσε να καταταγεί σε αυτή την τρίτη κατηγορία του ενεργού ενδιαφέροντος.

2.0.2. Άλλος λόγος είναι η σχετικά πρόσφατη - συγκεκριμένα περί το 1989 - εκδήλωση ενδιαφέροντος και όποιας κινητοποίησης, από μέρους των περισσότερων κρατών - μελών. Δηλαδή δεν είναι μόνο οι ποικίλοι βαθμοί ενδιαφέροντος, αλλά και το χρονικά τελευταίο του ενδιαφέροντος. Γι' αυτή τη χρονική υστέρηση υπάρχουν αρκετοί και αυτονόητοι λόγοι : π.χ. η απασχόληση μέχρι σήμερα της Ε.Κ. με καίρια και επείγοντα θέματά της, όπως η αγροτική πολιτική, η περιφερειακή ανάπτυξη, η νομισματική ένωση κ.λπ. Χρειάστηκε το ζωηρό ενδιαφέρον και η επιμονή λίγων χωρών, όπως της Γαλλίας, για να αρχίσουν να διαμορφώνονται κάποιες συλλογικές σκέψεις και ίσως και δράσεις.

2.0.3. Ένας τρίτος, και τελευταίος, λόγος της μη κοινής δημογραφικής πολιτικής είναι η συνάρτηση της πολιτικής αυτής με άλλες κοινοτικές. Ο συνδυασμός αυτός είναι και αρνητικός και θετικός, με την έννοια ότι η δημογραφία είτε (αρνητική έννοια) υπερκαλύπτεται

από όλες τις άλλες πολιτικές ή έστω αποτελεί υποδιαρέσεις τους, είτε (θετική έννοια) μαθητεύει και αναπτύσσεται κοντά τους, έως ότου αυτονομηθεί οριστικά.

Οι άλλες κοινοτικές (ή και μόνο εθνικές) πολιτικές που υπερκαλύπτουν ή υποκαθιστούν για την ώρα τη δημογραφική, είναι α) η κοινωνική πολιτική, που είναι ιδιαίτερα πολύ έντονη - και αποτελεσματική ! - στην Αγγλία και στη Σουηδία, β) η οικονομική πολιτική και συγκεκριμένα τα θέματα της ανάπτυξης, της απασχόλησης, της κατανάλωσης γ) η περιφερειακή πολιτική και ανάπτυξη σε συνδυασμό με θέματα μετανάστευσης, παλιννόστησης (και μάλιστα συνταξιούχων) κ.λπ.

Πάντως ήδη από τώρα, και ακόμη περισσότερο όταν διαμορφωθεί πλήρως μία κοινή και ενιαία δημογραφική πολιτική, τρεις είναι οι μεγάλοι τομείς, όπου θα επενέβαινε. Με τρεις λέξεις οι τομείς αυτοί είναι : η ποιότητα, η ποσότητα και η κατανομή του πληθυσμού. Αναλυτικότερα ο πρώτος τομέας περιορίζεται στον ήδη υπάρχοντα πληθυσμό και τον θεωρεί κατά κάποιο τρόπο σαν *status quo*, και εστιάζει τις προσπάθειές του στη βελτίωση των σχέσεων των διαφόρων πληθυσμιακών ομάδων. Ο δεύτερος τομέας στοχεύει στην καθαρά ποσοτική αύξηση του πληθυσμού, κυρίως με την τόνωση της γονιμότητας. Και ο τρίτος τομέας έχει ως έργο την κατανομή του πληθυσμού, τη ρύθμιση της μεταναστευτικής κίνησης.

2.1. Απ' τους πρώτους στόχους της Ε.Κ. είναι η αντιμετώπιση της ήδη υπάρχουσας και διαρκώς εκτεινόμενης πληθυσμιακής γήρανσης. Ο βασικός, θα λέγαμε, τρόπος που η Ε.Κ. σκοπεύει να χρησιμοποιήσει είναι η μεγάλη, και ταυτόχρονα λεπτή, προσπάθεια του συμβιβασμού και της συνεργασίας των γενεών αλλά και των (ομάδων) ηλικιών, ιδιαίτερα μάλιστα των μεγάλων (3η και 4η ηλικία) και των μικρών (μέχρι 15 χρόνων).

Τα ιδιαίτερα θέματα και οι ιδιαίτερες μέθοδοι, που υπάρχει σχεδιασμός να χρησιμοποιηθούν, είναι : η αναδιάρθρωση των κοινωνικών δαπανών, η προσαρμογή των συνθηκών εργασίας και η χωροταξική ανακατανομή.

2.1.1. Οι κοινωνικές δαπάνες θα είναι - όπως άλλωστε το διαπιστώσαμε - αναμφίβολα αυξανόμενες, μέχρι και 50% τα επόμενα 20 χρόνια. Αρα απαιτείται, και κατά τρόπο επείγοντα, μια αντιμετώπιση αυτής της κάθετης αύξησης και μάλιστα με τρεις κύριους τρόπους :

211.1. Πρώτα με την αύξηση των εισφορών των εργαζομένων, πράγμα που είναι ίσως το πιο απλό, αλλά μπορεί να έχει κοινωνικό και πολιτικό κόστος για αρκετές κυβερνήσεις.

211.2. Ένας δεύτερος τρόπος είναι η πραγματική αύξηση της παραγωγικότητας του ενεργού πληθυσμού, ώστε να ελαφρύνει τις επιβαρύνσεις του μη ενεργού πληθυσμού.

211.3. Και ένας τρίτος, και όχι μόνο οικονομικός τρόπος, είναι η ενεργοποίηση των συνταξιούχων, δηλαδή η ολιγόωρη και αυτόβουλη απασχόλησή τους με βοηθητικά έργα στα πλαίσια της τοπικής αυτοδιοίκησης, της διαρκούς επιμόρφωσης, της φύλαξης των παιδιών, της υποστήριξης των μεγαλύτερων ηλικιών.

2.1.2. Σοβαρή συμβολή στο συμβιβασμό των ηλικιών και στην ανακούφιση της πληθυσμιακής γήρανσης θα είναι και τα πάμπολλα μέτρα που σχεδιάζονται για την προσαρμογή των συνθηκών εργασίας, έτσι που ο ενεργός πληθυσμός να δεχθεί ηπιότερα τα βάρη των συνταξιούχων και των μεγάλων ηλικιών. Ενδεικτικά αναφέρουμε την καθιέρωση, και παραπέρα διευκόλυνση, απ' την Ε.Κ. της ελεύθερης διακίνησης των εργαζομένων, την εναρμόνιση του συμβολαίου εργασίας, τη μεγαλύτερη ελαστικότητα και προσαρμοστικότητα των ωραρίων, την επανεξέταση της σημασίας του ιεραρχικού προτύπου των επιχειρήσεων και των (δημοσίων) διοικήσεων κ.λπ.

2.1.3. Τέλος, ένα άλλο θέμα δράσης της Ε.Κ. είναι η χωροταξική ανακατανομή του πληθυσμού και ιδιαίτερα του μη ενεργού, των συνταξιούχων. Έχει καταγραφεί πως οι συνταξιούχοι, που πριν από χρόνια είχαν μετακινηθεί (με εσωτερική ή και εξωτερική μετανάστευση) σ' αναζήτηση (καλύτερης) απασχόλησης επιστρέφουν, με τη λήψη της

σύνταξής τους, στις περιοχές καταγωγής τους. Το πρόβλημα υπάρχει ήδη οξύ στην Ισπανία, στη νότιο-δυτική Γαλλία και στο βορρά της Ιταλίας, της Αγγλίας και της Γερμανίας. Είναι αυτονόητο ότι οι περιοχές αυτές χρειάζονται αυξημένες κι εξειδικευμένες υποδομές και υπηρεσίες για να (ξανά)υποδεχθούν τους επιστρέφοντες της τρίτης ηλικίας.

2.2. Αλλά η προσπάθεια της Ε.Κ. δεν πρέπει να μείνει και ασφαλώς δε μένει, μόνο εκεί! Πέρα απ' τη συνεργασία των γενεών και των ηλικιών, όπως διαμορφώθηκαν μέχρι σήμερα και υπάρχουν τώρα, οφείλουμε να καταβάλουμε σύντονες προσπάθειες για την αλλαγή της πληθυσμιακής κατάστασης, για την ανανέωση του μέλλοντος πληθυσμού. Ο ουσιαστικότερος φυσικός τρόπος είναι η τόνωση της γονιμότητας και αυτό μέσω μιας ευρύτερης οικογενειακής πολιτικής και ακόμα μέσω μιας αύξησης της γυναικείας απασχόλησης.

2.2.1. Για να τονώσουμε κατά τρόπο σοβαρό τη γονιμότητα θα έπρεπε πρώτα από όλα να απαντήσουμε στο θεμελιακό ερώτημα : γιατί μια γυναίκα αποφασίζει να μη γεννήσει ή να γεννήσει ένα ή περισσότερα (και πόσα) παιδιά; Από τις πολλές έρευνες σε αρκετές χώρες δεν προέκυψε ούτε ομοιόμορφη αλλά ούτε και σαφής απάντηση. Αίτια ψυχολογικά, βιολογικά, οικονομικά, πρακτικά κ.ά. διεκδικούν την πρώτη θέση ανάλογα με τη χώρα και το χρόνο. Ένα αισιόδοξο σημείο πρέπει να υπογραμμισθεί : το ότι σ' όλες τις χώρες της Ε.Κ. ο "ιδανικός αριθμός παιδιών κατά νοικοκυριό" ξεπερνά κατά πολύ τον πραγματικό και τοποθετείται πάνω από τα δύο παιδιά.

Εν πάση περιπτώσει η Ε.Κ. στο σύνολό της επαναβεβαιώνει την πίστη της στην οικογένεια, ως κοινωνικού πυρήνα, και στη σημασία της προστασίας της. Ακόμα περισσότερο "η Ε.Κ. μπορεί να κάνει δικούς της, με διάφορους τρόπους, τους νέους δρόμους που αναζητούνται σήμερα για να δηλωθεί η κοινωνική αξία της οικογένειας".

Από τις χώρες της Ευρώπης η Γαλλία και η Σουηδία εμφανίζονται ως οι περισσότερο ασκούσες μια ενεργητική οικογενειακή πολιτική και ταυτόχρονα υποστηρίζουσες ότι η πολιτική αυτή έχει θετικά αποτελέσματα στη γονιμότητα.

2.2.2. Και ερχόμαστε σ' ένα - ελπίζουμε φαινομενικά - λογικό παράδοξο, που είναι η καταπολέμηση της υπογεννητικότητας με την επέκταση της γυναικείας απασχόλησης. Η συλλογιστική του σχήματος αυτού είναι αρκετά απλή : αφού η αύξηση της γυναικείας απασχόλησης είναι τόσο μαθηματικά σίγουρη όσο και ηθικά επιθυμητή αντί να πασχίζουμε να την επιβραδύνουμε ως εφεύρομεν τρόπους συνδυασμού της με τη γονιμότητα.

Η γυναικεία απασχόληση - βρισκόμενη ακόμα αρκετά ή και πολύ χαμηλά σε σύγκριση με την των ανδρών (κυμαίνεται από 17% στην Ισπανία έως 49% στη Δανία στο σύνολο των γυναικών) - μπορεί εκτεινόμενη στο μέλλον να προσφέρει την απαραίτητη αύξηση της παραγωγικότητας του ενεργού πληθυσμού, στην οποία αναφερθήκαμε ήδη.

Πράγματι η διαρκής αύξηση πτυχιούχων νέων γυναικών (σχεδόν σε ίσα ποσοστά με τους νέους άνδρες στο Βέλγιο, τη Δανία τη Γαλλία και την Ιταλία) θα δημιουργήσει ένα εκφεμινισμό, μια εκθήλυνση (feminisation) και της εργασίας, και μια ουσιαστικά μεγαλύτερη ευελιξία της.

Επίσης, η αύξηση των μονογονεϊκών οικογενειών, δηλαδή των ανύπαντρων μητέρων, που έχουν όλο και περισσότερες οικονομικές ανάγκες, θα τις ωθεί στην όσο το δυνατό μακρύτερη διατήρηση των απασχολήσεών τους ή στην οπωσδήποτε εξεύρεση μιας εργασίας.

2.3. Ο τρίτος τομέας, όπου θα ήθελε και επιβάλλεται να επέμβει η Ε.Κ. είναι ο της κατανομής του πληθυσμού και συγκεκριμένα της ρύθμισης της μεταναστευτικής κίνησης. Ας σπεύσουμε να δηλώσουμε ότι η μετανάστευση, κυρίως προς τα κράτη-μέλη, όχι μόνο συνεχίζεται, αλλά ως καθαρό μεταναστευτικό υπόλοιπο έχει αυξηθεί κάθετα από το 1985.

2.3.1. Δύο ομάδες λόγων διατηρούν και εξογκώνουν τη μετανάστευση αυτή. Πρώτα είναι οι δυνάμεις απώθησης, που εξακολουθούν να υπάρχουν στις μεσογειακές, τις

αφρικανικές και τις ανατολικο-ευρωπαϊκές χώρες και μετά είναι οι δυνάμεις έλξης, που λειτουργούν σχεδόν σε όλα τα κράτη-μέλη. Τέτοιες δυνάμεις έλξης είναι η σίγουρη οικονομική ανάπτυξη και ειδικά η επανάληψη της αύξησης της απασχόλησης από το 1987. Χαρακτηριστικό είναι ότι η Γερμανία και η Ιταλία, που αν και έχουν μια σημαντική ανεργία, επέτρεψαν πάλι μία εξω-κοινοτική εισδοχή μεταναστών.

2.3.2. Πάντως πολλές έρευνες διαβεβαιώνουν ότι η εργασία των μεταναστών δεν υποκαθιστά την εργασία των αυτόχθονων, αλλά της είναι μάλλον συμπληρωματική και σε κάποιες περιπτώσεις συμβάλλει στη δημιουργία απασχολήσεων. Απόδειξη της συμπληρωματικότητας είναι ότι οι μετανάστες, και ιδιαίτερα οι λαθρομετανάστες, ικανοποιούν εργασιακές ανάγκες, εκεί όπου επικρατούν κακές συνθήκες και χαμηλή αμοιβή, όπως η οικοδομή, οι εποχιακές αγροτικές ασχολίες, η κηπουρική, κ.λπ.

2.3.3. Ακόμα, πρόσφατες μελέτες του ΟΟΣΑ δείχνουν ότι ο ξένος πληθυσμός που βρίσκεται τώρα στο έδαφος της Ε.Κ., παρά την υψηλή του γονιμότητα, δεν αρκεί να αντισταθμίσει τη γήρανση του πληθυσμού. Και έτσι αποβαίνει χωρίς νόημα το να θέλουμε να θεωρήσουμε τη μετανάστευση σαν τη λύση στο πρόβλημα της ευρωπαϊκής γήρανσης.

2.3.4. Αλλά η Ε.Κ. δε σταματά μόνο εκεί και αυτή είναι άλλωστε η μεγάλη της προσφορά. Δε σταματά δηλαδή ούτε σε κάποιες πρώτες δημογραφικές διαπιστώσεις, ούτε σε έναν, έστω προωθημένο, συνδυασμό δημογραφίας και οικονομίας. Προχωρεί πολύ περισσότερο: σε συσχετισμούς εννοιών και ξεκινώντας από την έννοια του περιβάλλοντος πηγαίνει σε εκείνη της δημογραφίας και από αυτή στην έννοια της κουλτούρας, του πολιτισμού.

3. Η Δημογραφική Πολιτική στην Ελλάδα.

3.0. Η χώρα μας, από άποψη πληθυσμιακών αλλαγών, ακολουθεί σε γενικές γραμμές τις ευρωπαϊκές εξελίξεις, με μια, όμως, ενδιαφέρουσα και κυριότερα ανησυχητική ιδιομορφία: το ότι οι εξελίξεις αυτές έγιναν κατά τρόπο πιο ραγδαίο.

3.0.1. Συγκεκριμένα ενώ το 1981 η γονιμότητα στην Ελλάδα ήταν 2,21, δηλαδή αισθητά πάνω από το όριο αναπαραγωγής, το 1988 ήταν μόνο 1,50 δηλαδή πολύ κάτω από το όριο αυτό και αποτελεί μια πτώση πολύ πιο απότομη από όλες σχεδόν τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες.

Επίσης η διαφορά ανάμεσα στις γεννήσεις και στους θανάτους μειώθηκε δραστικά και επικίνδυνα.

3.0.2. Οι δυσμενείς αυτές εξελίξεις καλούν, αλλά και επιβάλλουν μια δυναμική, άμεση και οργανωμένη αντιμετώπιση, δηλαδή τη διαμόρφωση μιας ολοκληρωμένης δημογραφικής πολιτικής, ενταγμένης βέβαια στα πλαίσια μιας ευρύτερης κοινωνικής πολιτικής.

Η πολιτική αυτή οφείλει απαραίτητα να διαθέτει στόχους, μέσα (και μέτρα) και φορείς.

3.0.3. Για τη διαμόρφωση της ελληνικής δημογραφικής πολιτικής υπάρχει ήδη μια προϊστορία, κάποιες, θα λέγαμε, προπαρασκευαστικές ενέργειες.

303.1. Όπως συνήθως συμβαίνει όλα άρχισαν από τις μεμονωμένες προσπάθειες κάποιων ειδικών επιστημόνων που πρωτοασχολήθηκαν και ενδιαφέρθηκαν για το θέμα. Ας αναφέρουμε ενδεικτικά και μόνο τα ονόματα των Ξενοφώντα Ζολώτα, Βασιλείου Βαλαώρα, Νικολάου Πολύζου.

303.2. Παράλληλα εμφανίστηκαν και κάποιοι νόμοι διάσπαρτοι μέσα στη νομοθετική υπερ-παραγωγή της χώρας που ρυθμίζουν άμεσα, αλλά συνηθέστερα έμμεσα, τα δημογραφικά πράγματα.

303.3. Τέλος επιστήμονες, αλλά και υπηρεσιακοί παράγοντες, συγκροτήθηκαν σε σώματα, με μια πιο οργανωμένη και θεσμοθετημένη παρουσία. Ιδρύθηκε η Εταιρία Δημογραφικών Μελετών (ΕΔΗΜ) το 1975, που σήμερα αριθμεί περίπου 80 μέλη και το Ίδρυμα για την Αντιμετώπιση του Δημογραφικού Προβλήματος (ΙΑΔΗΠ) το 1988, νομοθετήθηκαν έδρες και θέσεις Δ.Ε.Π. στα Α.Ε.Ι. (π.χ. Πάντειο, Οικονομικό και Πανεπιστήμιο Πειραιώς) και στην Ακαδημία Αθηνών και συστάθηκαν Τμήματα και Επιτροπές στη δημόσια διοίκηση, με κέντρο το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας και την ΕΣΥΕ.

3.1. Οι κύριοι στόχοι μιας ελληνικής δημογραφικής πολιτικής θα περιορίζονται καταρχήν σε δύο.

3.1.1. Πρώτα στη σταθεροποίηση, σ' έναν πρώτο χρόνο, της γονιμότητας που παρουσιάζει δυστυχώς ακόμα πτωτική τάση και σ' ένα δεύτερο χρόνο στην προσπάθεια αναστροφής της τάσης αυτής και στην αύξηση της γονιμότητας με στόχο το βασικό ποσοστό αναπαραγωγής, δηλαδή τα 2,1 παιδιά ανά γυναίκα. Η προσπάθεια αυτή συγκεκριμενοποιείται φυσικά στην αόριστη απόκτηση όσο το δυνατό περισσότερων παιδιών ανά γυναίκα (και νέα ζεύγη) αλλά πιο ειδικά στην απόκτηση του τρίτου παιδιού που εμφανίζεται να είναι και η πιο κρίσιμη στιγμή της γονιμότητας ή όχι της κοινωνίας μας.

3.1.2. Ο δεύτερος στόχος της πολιτικής αυτής θα ήταν η ορθολογικότερη κατανομή του πληθυσμού μας μέσα στα όρια του ελληνικού χώρου. Ο στόχος αυτός αναλύεται σε τρεις επί μέρους προσπάθειες, που είναι :

312.1. Πρώτα αυτή καθαυτή η όσο το δυνατό πιο ισόρροπη διαβίωση των ομάδων πληθυσμού μας σε όλη την ελληνική γεωγραφική έκταση, αλλά ταυτόχρονα και στην ισορροπία μεταξύ μικρών χωριών, κωμοπόλεων, μέσων και μεγάλων πόλεων, με έντονη τη φροντίδα των πολύ μικρών και των πολύ μεγάλων πληθυσμιακών συγκεντρώσεων.

312.2. Δεύτερη προσπάθεια είναι η χάραξη και η εφαρμογή μιας ολοκληρωμένης μεταναστευτικής πολιτικής, τόσο για την αναχώρηση των Ελλήνων προς το εξωτερικό, όσο και για την παλιννόστησή τους στην πατρίδα.

312.3. Τρίτη, τέλος, προσπάθεια είναι η συνειδητή απόφαση του πόσους ξένους, ποιούς (δηλαδή ποιās εθνικότητας), πού και πώς θα δεχθούμε στο έδαφός μας.

3.2. Τα μέσα και τα μέτρα που ήδη εφαρμόζονται, αλλά θα πρέπει να επεκταθούν δραστηρίως, μπορούν να καταταγούν σε δύο μεγάλες κατηγορίες. Καταρχήν είναι ένα πλέγμα μέσων και μέτρων και μετά ένας μικρός αριθμός (δύο ή τριών) εντυπωσιακών μέτρων ή μέτρων - *chocs* που θα μπορούσαν με τρόπο σχεδόν βίαιο να αναστρέψουν την κακή δημογραφική μας πραγματικότητα.

3.2.1. Στην πρώτη κλασική κατηγορία της σειράς ή του πλέγματος των μέτρων αναφέρουμε συνοπτικότερα τη θεσμοθέτηση του οικογενειακού προγραμματισμού και της προγεννητικής αγωγής, την επέκταση των οικογενειακών επιδομάτων, την πλήρη φύλαξη των παιδιών και την καθιέρωση ή την τελειοποίηση πολλών άλλων μέτρων (εργασιακών, φορολογικών, στεγαστικών, στρατολογικών κτλ.). Είναι αυτονόητο ότι τα μέτρα αυτά θα έπρεπε να συνταχθούν με μια γενικότερη οικονομική πολιτική, που θα έριχνε το βάρος της σε μια ισόρροπη περιφερειακή ανάπτυξη.

Ενδεικτικά και μόνο θα προτείνουμε κάποια μέτρα που, αν και τυχόν υπάρχουν ήδη, απαιτούν αυτή τη στιγμή παραπέρα επέκταση ή εμβάθυνση ή και ριζική αναδιάρθρωση.

321.1. Το επίδομα γάμου θα έπρεπε να επεκταθεί και στους δύο μισθωτούς συζύγους, και όχι μόνο στον ένα.

321.2. Να καθιερωθεί πλήρως προγεννητική παρακολούθηση και αγωγή - και αντίστοιχα επιδόματα εγκυμοσύνης, ανάλογα και με τον αριθμό των παιδιών - μέσω εξειδικευμένων μαιευτικών κέντρων.

321.3. Να επεκταθεί η φύλαξη των παιδιών, ιδιαίτερα των εργαζόμενων μητέρων, έτσι που να γίνει πλήρης - και όχι μόνο μέσω ενός πλήρους δικτύου βρεφονηπιακών σταθμών - με την καθιέρωση και ενός νέου θεσμού φύλαξης μέχρι 4 βρεφών στο σπίτι και την παράλληλη θέσπιση ενός επιδόματος βρεφονηπιακής φροντίδας.

321.4. Να τελειοποιηθούν οι εργασιακές διευκολύνσεις π.χ. οι γονικές άδειες που είναι μόνο τέσσερις μέρες το χρόνο και να συναρτηθούν με τον αριθμό των παιδιών και να γίνουν έξι για όσους έχουν δύο παιδιά και οκτώ για όσους έχουν από τρία παιδιά και πάνω.

3.2.2. Όσο και αν τα πολλά, ποικίλα και επί μέρους μέτρα βοηθούν ουσιαστικά στην εξυπηρέτηση και ανακούφιση των μητέρων (και των νέων ζευγαριών) από τις ανάγκες που προκύπτουν από την ανατροφή των παιδιών, για την καταπολέμηση της υπογεννητικότητας - έτσι που εμφανίζεται σήμερα στη χώρα μας - που θα χρειαστούν, οπωσδήποτε και μερικά εντυπωσιακά μέτρα ή μέτρα - chocs, που θα πείσουν τις γυναίκες (και τους συντρόφους τους) να κάνουν περισσότερα παιδιά και οπωσδήποτε το τρίτο παιδί.

Τα μέτρα αυτά εξ ορισμού δεν θα είναι πολλά, αντίθετα θα είναι το πολύ δύο ή τρία, αλλά απαιτούν όχι μόνο μια οικονομική γενναιοδωρία (και κρατική θυσία) για να λειτουργήσουν, αλλά και φαντασία και κοινωνική διερεύνηση και την αντίστοιχη έντονη διαφήμιση, ακόμα και προπαγάνδα.

322.1. Σαν ένα μικρό παράδειγμα τέτοιου μέτρου - choc, αναφέρουμε το άρθρο 63 του Νόμου 1892/1990 καθώς και την Κοινή Υπουργική Απόφαση αριθ. Γ 1α/440 (ΦΕΚ Β 90/21.2.1991) που καθιερώνουν το επίδομα του τρίτου παιδιού, εκείνο της πολύτεκνης μητέρας καθώς και την ισόθια σύνταξη της.

322.2. Σαν άλλα τέτοια μέτρα έχουν κατά καιρούς προταθεί από ειδικούς επιστήμονες ή υπηρεσιακούς παράγοντες, στα πλαίσια συνεδρίων ή συσκέψεων, η σχεδόν δωρεάν προσφορά διαμερίσματος ή σπιτιού ή αυτοκινήτου στους έχοντες έναν ορισμένο αριθμό παιδιών, αρχής θέβαια γενόμενης από τους αποκτώντες το τέταρτο ή και το τρίτο παιδί.

3.3. Το τρίτο και τελευταίο απαραίτητο συνθετικό της διαμορφούμενης ελληνικής δημογραφικής πολιτικής είναι τα όργανα, οι φορείς που θα χαράξουν και θα εφαρμόσουν την πολιτική αυτή. Η ελληνική ιδιομορφία επιβεβαιώνεται και εδώ, δηλαδή υπάρχουν πολλές υπηρεσίες και κοινωνικές ομάδες που ασχολούνται - ή και πολυτραγουρούν σχετικά - αλλά ελλείπει σαφώς το υπεύθυνο συντονιστικό όργανο, που θα συνθέσει την όλη δράση.

Οι κυριότεροι φορείς που υπάρχουν σήμερα στη χώρα μας μπορούν να καταταγούν σε τρεις μεγάλες κατηγορίες.

3.3.1. Πρώτα είναι τα Υπουργεία και συγκεκριμένα το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας (ΥΠΕΘΟ) που διαθέτει ειδικό Τμήμα Πληθυσμού και Απασχόλησης, καθώς επίσης και την Εθνική Στατιστική Υπηρεσία (ΕΣΥΕ) που ασχολείται και με τις πληθυσμιακές κινήσεις. Στο Υπουργείο Υγείας, Πρόνοιας και Κοινωνικών Ασφαλίσεων υπάρχουν υπηρεσίες που παρακολουθούν θέματα οικογένειας, παιδιού, ηλικιωμένων κλπ. Αλλά και αρκετά άλλα υπουργεία (π.χ. Παιδείας, Οικονομικών, Νέας Γενιάς κ.ά.) συναρτώνται και έχουν συναρμοδιότητα.

3.3.2. Μια δεύτερη κατηγορία περιλαμβάνει ανεξάρτητες υπηρεσίες, ιδρύματα, κέντρα κλπ., κατά κανόνα δημόσιες, αλλά και ιδιωτικές, που συμβάλλουν στο όλο θέμα, αλλά κατά κάποιο τρόπο κυρίως πρακτικό, συγκεκριμένο και άμεσο, όπως π.χ. το Πατριωτικό Ίδρυμα Κοινωνικής Πρόνοιας και Αντίληψης (ΠΙΚΠΑ) κ.ά.

3.3.3. Σε μια τρίτη δε κατηγορία κατατάσσονται όλα τα σωματεία αστικού δικαίου, που εκπροσωπούν τις ενδιαφερόμενες ομάδες ή συγκεντρώνουν τους ειδικούς επιστήμονες, όπως η Ανωτάτη Συνομοσπονδία Πολυτέκνων Ελλάδος (ΑΣΠΕ), η ΕΔΗΜ, το ΙΑΔΗΠ, οι ΦΙΑΔΗΠ κλπ.

3.3.0. Το μεγάλο, όμως, πρόβλημα εδώ δεν είναι τα πολλά και ειδικά υπάρχοντα, αλλά το ένα και συντονιστικό που λείπει.

Κατά καιρούς έγιναν διάφορες προσπάθειες σύστασης ή καθιέρωσης ενός τέτοιου επίσημου κρατικού οργάνου. Σαν τέτοιες αναφέρουμε ενδεικτικά τις συγκροτήσεις των δύο Επιτροπών στο ΥΠΕΘΟ, της πρώτης (Απρίλιος 1980 έως Ιούλιος 1981) με τίτλο "Ομάδα Εργασίας για την επεξεργασία μέτρων ενίσχυσης της γεννητικότητας και προστασίας της Οικογένειας, της μητρότητας και του παιδιού" και της δεύτερης (Οκτώβριος 1987 έως Ιανουάριος 1989) με τίτλο "Συντονιστική Διυπουργική Επιτροπή για το Δημογραφικό Πρόβλημα".

Η πρότασή μας θα ήταν να θεσμοθετηθεί ένα μόνιμο Συντονιστικό Συμβούλιο (στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, στον Πρωθυπουργό ή στο ΥΠΕΘΟ), που θα αναλάβει όλες τις σχετικές αρμοδιότητες και θα συντονίζει όλες τις σχετικές ενέργειες.

4. Συμπεράσματα

Σαν συνοπτικό συμπέρασμα των παραπάνω υπογραμμίζουμε, τόσο για την Ευρώπη όσο και για την Ελλάδα, τη μεγάλη σημασία των τριών συστατικών στοιχείων, που αναφέραμε στη μελέτη μας, δηλαδή του πληθυσμού, της δημογραφίας και της ισορροπίας των δημογραφικών γεγονότων.

4.1. Ο πληθυσμός καταρχήν και ως ποσότητα, αλλά κυριότερα ως ποιότητα (κατανομή τόσο κατά ομάδες ηλικιών όσο και μέσα στο χώρο) παίζει πρωτεύοντα ρόλο, όπως άλλωστε είδαμε, στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη και της Ευρώπης και της Ελλάδος.

4.2. Η επιστήμη, με την πρακτική της, που θα προσπαθήσει να προσαρμόσει αυτόν τον πληθυσμό στις ανάγκες των καιρών είναι η δημογραφία και η ασκούμενη δημογραφική πολιτική. Όπως έχει γραφεί άλλωστε "η δημογραφία είναι κατά κάποιο τρόπο η ιστορία ενός ατόμου που θα ονομάζονταν πληθυσμός". Με αυτή την έννοια η δημογραφία θα έπρεπε να κατέχει μια σημαντική θέση, μια θέση πρώτης γραμμής ανάμεσα στις επιστημονικές και πολιτικές προσπάθειες στην Ευρώπη και στην Ελλάδα. Δεν συμβαίνει, όμως, ακριβώς αυτό ίσως γιατί είναι, σαν ανεξάρτητη επιστήμη αρκετά πρόσφατη, σχεδόν τώρα γεννώμενη, ίσως γιατί πολλοί την υποπετεύονται ότι ενδιαφέρεται αποκλειστικά και μόνο για την αύξηση του αριθμού των γεννήσεων. Εν τούτοις, όπως αποδείχθηκε σε όλη τη διάρκεια της μελέτης, το κυριότερο μήνυμα της δημογραφίας είναι η ύπαρξη μιας φυσικής διαλεκτικής ανάμεσα στην κίνηση των δημογραφικών δομών και σε εκείνη της κοινωνικο-οικονομικής ανάπτυξης.

Ταυτόχρονα η δημογραφία υπογραμμίζοντας το ρόλο της διάρκειας, τους ετεροχρονισμούς των διαφόρων εξελίξεων κατά γεωγραφική περιοχή, τη διαχρονικότητα προσκαλεί στο να δούμε μακρυά και, γιατί όχι, να δούμε καθαρά. Και με αυτό τον τρόπο κατορθώνει και να ενοχλήσει κάποιες επαναπαυόμενες συνειδήσεις, αλλά και να κινητοποιήσει σοβαρές δραστηριότητες στο σύνολο των κοινωνικο-οικονομικών αλλαγών. Προβλέπεται ότι από τώρα και μέχρι το 2010 θα προκαλέσει στην Ε.Κ. με την πολύτιμη συνεργασία της κοινωνικής οικονομικής, μία αύξηση του ποσοστού αποταμίευσης των νοικοκυριών, μια επέκταση του τριτογενούς τομέα μέσω π.χ. της υγείας και της εκπαίδευσης, μια πλατύτερη διευθέτηση του χρόνου, τόσο εκείνου της εργασίας όσο και του ελεύθερου.

4.3. Οι παραπάνω, όμως, αλλαγές δεν πρόκειται να γίνουν αυτόματα, από μόνες τους. Οφείλουμε να οργανώσουμε καλύτερα την ευρωπαϊκή συνεργασία στον τομέα του πληθυσμού και της δημογραφίας. Και αυτό με τρεις τουλάχιστον συγκεκριμένους τρόπους:

4.3.1. Πρώτα με τη διαμόρφωση μιας κοινής και ενιαίας κοινοτικής δημογραφικής πολιτικής, που θα διέθετε όλα τα στοιχεία της θεωρητικής επιστήμης και της διοικητικής πρακτικής : έρευνα, διδασκαλία, ενημέρωση, χάραξη και έλεγχο πολιτικής.

4.3.2. Ταυτόχρονα, όμως, το ενιαίο της δημογραφικής πολιτικής θα επέτρεπε - ή μάλλον θα επέβαλε! - την αναγνώριση των ιδιαιτεροτήτων των κρατών - μελών και των σχέσεών τους.

4.3.3. Τέλος, η πολιτική αυτή θα ήταν σε διαρκή οργανική συνάρτηση με τις άλλες κοινοτικές πολιτικές : οικονομική, κοινωνική, περιφερειακή κ.λ.π.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ακαδημία Αθηνών, *Το δημογραφικό πρόβλημα της Ελλάδας. Υπογεννητικότητα και γήρανση του πληθυσμού*, 1990.
- Commission des Communautés Européennes, *L'Europe dans le mouvement démographique*, 19 Avril 1991.
- Ε.Δ.Η.Μ., *Η δημογραφική κρίση στην Ελλάδα*, 1986.
- Ε.Δ.Η.Μ., *Ευρωπαϊκή Δημογραφική Κοινότητα*, 1988.
- Ε.Δ.Η.Μ., *Ελληνογαλλικό Συνέδριο Δημογραφίας*, 1990.
- Εμκε - Πουλοπούλου Ηρα, *Η δημογραφική κατάσταση στην Ελλάδα*, 1987.
- Eurostat, *Statistiques démographiques*, 1990.
- Ζάρρας Ιωάν., *Το πρόβλημα του Γήρατος εις την Ελλάδα*, 1974.
- Μιχαλέας Α., *Δημογραφία*, 1990.
- Παπαδάκης Μ., *Στοιχεία Κοινωνικής Δημογραφίας*, 1985.
- Πολύζος Ν., *Δημογραφική Πρόκληση*, 1981.
- Roussel L., *La famille incertaine*, 1989.
- Sauvy Alfred, *L'Europe submergée*, 1987.
- Σιάμπος Γ., *Δημογραφία*, 1986.
- Symeonidou H., *Fertility and Employment*, 1988.
- Tapinos G., *Elements de démographie*, 1985.
- Τζιαφέτας Γ.Ν., *Το δημογραφικό πρόβλημα της Ελλάδας*, Δεκέμβριος 1990.
- Τσαούσης Δ., *Κοινωνική Δημογραφία*, 1986.
- Van de Kaa D., *Europe's second demographic transition*, 1987.
- Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, *Το Δημογραφικό Πρόβλημα. Προτάσεις για τη διαμόρφωση δημογραφικής πολιτικής. Έκθεση της Επιτροπής*, Ιανουάριος 1989.
- Υπουργείο Συντονισμού, *Μέτρα για την ενίσχυση της γεννητικότητας και την προστασία της οικογένειας και της μητρότητας. Εισήγηση Ομάδας Εργασίας*, Ιούλιος 1981.